

The Birth of Urban biopower: From Expropriation to the Social Death of Neighborhoods: The Case Study of Sanandaj City

Keyhan Safari

(Corresponding Author)

PhD Candidate in economic sociology and development, Department of Sociology, Faculty of law and social science, University of Tabriz, Tabriz, Iran (safaryk73@yahoo.com)

Asghar Izadi Jiran

Associate Professor of Sociology, Department of Sociology, Faculty of law and social science, University of Tabriz, Tabriz, Iran (a.izadijeiran@tabrizu.ac.ir)

Mohammad Bagher Alizadeh Aghdam

Professor of Sociology, Department of Sociology, Faculty of law and social science, University of Tabriz, Tabriz, Iran (m.alizadeh@tabrizu.ac.ir)

Abstract

Although Iranian social sciences in recent years have opened a new chapter on the study of subordination and addressed this subject, but few studies in this field have addressed the mechanism of subordination. In this article, through an ethnographic field study, we seek to study the status of urban subalterns (informal labor forces) in Sanandaj and its suburbs in order to show a corner of the mechanism of falling into the subordination status and how to face this mechanism. We have also sought to formulate a concept that would explain the situation of the subordinate citizens of Sanandaji and especially the informal labor force. Data collection has been done based on field research techniques including observations, conversations and participation or presence in daily life and library studies. Our conceptual lens is based on the concepts of Assef Bayat, Michel Foucault, Mbembe and Standing. This study shows that the subjugation mechanism has fueled citizens to fall into the abyss of subjugation and peripheralization through widespread dispossession of citizens in the form of historical/economic and social policies and programs. This research shows how the generation of biopower encourages the subjugation of citizens and how it threatens the life and work of the workforce even in the informal sector.

Keywords: Subordination, mechanism, dispossession, ethnography, informal life.

Social Problems of Iran

Journal, Vol. 15, No. 4, Winter 2025, 93-124

Received: 20/03/2024 Accepted: 28/12/2024

Extended Abstract

1. Introduction

In Iran, “structural adjustment policies” inspired by global policies were implemented with a little delay and at a slower pace than the global trend since the early 70s, and increased the number of informal and marginalized groups such as the unemployed, seasonal workers, and street workers. Authoritarian logic and unbalanced policies of the government and hegemony and market abuse are the two currents dominating the lives of citizens that fuel the mechanism that sinks citizens more and more into the abyss of inferiority day by day. In this article, an attempt has been made to study the logic of the forces ruling the city of Sanandaj and its suburbs with an ethnographic approach.

Scheper- Hughes (1995) once emphasized ethnographic studies to demonstrate the “ethical and political commitment” to exposing organized violence. Based on this critical tradition, this article highlights the economic, political and social mechanisms that are implemented in the heart and historical context and lead many lives to destruction. Economic, political and ideological approaches and policies in the last two decades and their intended and unintended consequences in shaping the current face of Iranian society have been of great and undeniable importance. “subalterns” and their situation are today’s problem and a part of the society, and we cannot deny it and there is no way to avoid it. Despite all this, today’s issue of subalterns and the daily falling of a part of the society into this class cannot be explained with a rule and a single line. In this research, with an ethnographic approach, we look at the informal life of subalterns in a sample of areas (informal settlements in Sanandaj and the suburbs) that have been formed in the last three decades as a result of specific economic and political development policies. This research is trying to show what relationships and arrangement of forces created this situation while conducting an ethnographic study in the informal life layers among the residents of this city. What strategies and patterns of resistance do the subordinates use against these procedures? And how do the downtrodden create their life and work despite the pressures and hardships of life and livelihood?

2. Methodology

This research employed a qualitative methodology, utilizing the ethnographic method. Ethnography is rooted in the research tradition that considers everyday life and entering into it as the most suitable window for study-

ing social phenomena. The purpose of using this approach is to express the events and adventures that subalterns experienced in a certain historical period. And indeed, it is called “ethnographic fieldwork”. The “life story” of ordinary people helps to see them in relation to the economic and social trends of their time. The methods of data collection and their analysis in ethnography, more than other researches, depend on the questions and conditions of the field. Daily life is an area from which one can extract economic, political and social historical mechanisms and trends and discover their specific logic. Therefore, when the daily life of the activists is studied, the macro structures of the society such as the government and the market are also examined at the same time.

The main focus of the study is the city of Sanandaj and its suburbs (Abbasabad, Kanikouzle, Ghafoor, Asawleh, Dushan and Nanleh). Data with the main techniques of data collection in ethnography through participatory observation, “listening to the situation” and direct observation were collected.

3. Findings

This research showed that in the city of Sanandaj, we are facing a field where, in a historical period of several decades, in different countries and with the emergence of modern nation-states, various policies have ruled over Kurdistan. This situation, in combination with indicators of economic misery, has been subjected to increasing inequality, inferiority and pushing the citizens of Sanandaji to the margins and living and working informally. The fact is that Sanandaj is the scene of the conflict of forces. Forces that each seek their own political and institutional interests and encroach on the city. This hand-wringing is evident in the life of the workforce. Although the city of Sanandaj, in terms of culture, has a well-known field and a center of culture and music and many cultural factors in its honors, but these honors and titles should not make citizens, experts, and scientific and academic figures unaware of the inferior mechanisms of this city. The people of the outskirts of Sanandaj have experienced severe institutional discrimination for decades. One of the most important manifestations of systematic discrimination in Kurdistan, and especially in Sanandaj, is widespread poverty and the marginalization of citizens. During the field work, there were many times when the residents compared themselves with other cities of the country and even their work and life situation with other neighborhoods of Sanandaj. In this local and national comparison, people usually considered the government and the policy-making institutions to be responsible for poverty and inequality and the first-tier accused. When the residents

of the studied neighborhoods (Abbasabad, Ghafoor, Kanikozle and Asaule, Dushan and Nanleh) compared themselves with other northern neighborhoods of the city, they openly talked about some kind of violence against them at the national and local levels. In contrast to discrimination and peripheralization at the national level, there is also a kind of local non-recognition that determined the basis of the approach and the way of looking at the institutions. Among the institutional non-recognition at the local level, the lack or lack of existing per capita and infrastructure (economic and labor, cultural, health and hygiene, etc.) was evident in the narratives of the citizens of these localities. These lacks have caused the residents of these neighborhoods to think that they have been subjected to discrimination and violence and have been neglected. This study shows that the subjugation mechanism has fueled citizens to fall into the abyss of subjugation and peripheralization through widespread dispossession of citizens in the form of historical/economic and social policies and programs. This research shows how the generation of biopower encourages the subjugation of citizens and how it threatens the life and work of the workforce even in the informal sector.

4. Conclusion

In a general summary, it can be said that in a historical, political/economic and social context and through the policies that have dealt with Kurdistan from the center, it has fueled various types of widespread property expropriation. From agrarian reforms to policies called development, and of course to power, which can actually be called a kind of local extortion; Until the neoliberal policies in Kurdistan. These extensive property expropriations have acted as a historical mechanism whose results and consequences in every historical period have been the subjugation of the local people and the informalization of the work force's life. In other words, with the implementation of the policy of marginalization and alienation, it has witnessed widespread looting of local resources and, on the other hand, expropriation of the rights and lives of citizens, which has resulted in the gathering of a large number of local people in subalterns. This situation is not normal and should not be ignored.

Keywords: Subordination, mechanism, dispossession, ethnography, informal life.

زایش زیست قدرت شهری: از سلب مالکیت تا مرگ اجتماعی محلات (مورد مطالعه: شهر سنندج)*

کیهان صفری^۱ ID اصغر ایزدی جیران^۲ ID محمدباقر علیزاده اقدم^۳ ID

چکیده

اگرچه علوم اجتماعی ایرانی در سال‌های اخیر فصل جدیدی را در باب مطالعات فرودستان باز کرده و به این سوژه پرداخته است، اما کمتر مطالعاتی در این حوزه به مکانیسم فرودست‌ساز پرداخته است. در این پژوهش، از خلال مطالعه میدانی اتنوگرافیک در پی مطالعه وضعیت فرودستان شهری (نیروهای کار غیررسمی) در سنندج و حومه آن هستیم تا گوشه‌ای از سازوکار درافتادن در وضعیت فرودستی و چگونگی مواجهه با این سازوکار را نشان دهیم. همچنین در پی صورت‌بندی مفهومی بوده‌ایم که وضعیت شهروندان فرودست سنندجی به‌ویژه نیروهای کار غیررسمی را توضیح دهد. گردآوری داده‌ها بر اساس فنون پژوهش میدانی شامل مشاهدات، گفت‌وگوها و مشارکت و یا حضور در زندگی روزانه و مطالعات کتابخانه‌ای صورت گرفته است. لنز مفهومی ما بر مفاهیم دیوید هاروی، میشل فوکو، امبمبه و استندینگ تکیه زده است. نتایج یافته‌های این پژوهش در قالب مقولات «تعدی به سپهر اجتماعی شهروندان»، «سیالیت معاش و کار غیررسمی: شالوده اجتماع محلی»، «زایل کردن زندگی: مقیاس‌های کوچک مرگ در تجربه روزمره»، «رنج‌های ناخواسته: شکنندگی سوژه» و «سلب مالکیت‌های گسترده از شهروندان» صورت‌بندی شده است. این مطالعه نشان داد که مکانیسم فرودست‌ساز از طریق سلب مالکیت‌های گسترده از شهروندان در قالب سیاست‌ها و برنامه‌های تاریخی/اقتصادی و اجتماعی، به افتادن در ورطه فرودستی و پیرامونی‌سازی از شهروندان دامن زده است. این پژوهش نشان داد زایش زیست قدرت چگونه به انقیاد حیات از شهروندان دامن می‌زند و چگونه زیست و کار نیروهای کار را حتی در وادی غیررسمی تهدید می‌کند. **کلیدواژگان:** فرودست‌سازی، مکانیسم، سلب مالکیت، اتنوگرافی، زیست غیررسمی.

۱. پژوهشگر دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول) / safaryk73@yahoo.com
۲. دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران / a.izadijeiran@tabrizu.ac.ir
۳. استاد گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران / m.alizadeh@tabrizu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۸

فصلنامه مسائل اجتماعی ایران، سال پانزدهم، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۳، صفحات ۹۳ تا ۱۲۴

۱. مقدمه و طرح مسئله

مجموعه تحولات کلان اقتصادی و سیاسی در سه دهه آخر قرن بیستم و دو دهه ابتدایی هزاره سوم، تأثیری بنیادین و شگرف بر مناسبات جهانی کار در جهان داشته است (خیراللهی، ۱۳۹۷). این تحول تاریخی در کشورها از رژیم‌های سوسیالیستی به سمت سیاست‌های اقتصادی لیبرال از طریق اصلاحات اقتصادی و برنامه تعدیل ساختاری، به فرسایش بخش عمده‌ای از قرارداد اجتماعی، مسئولیت‌های جمعی و ساختارهای دولت رفاهی منجر شده است. از این رو، میلیون‌ها نفر از مردم در جنوب جهانی که به تأمین‌های دولتی وابسته بودند، اکنون باید برای ادامه حیات روی پای خود بایستند. در عصر جهانی کردن کالا و خصوصی‌سازی عمومی جهان، خرید نیروی کار دیگران رابطه‌ای مبتنی بر تصرف/ مصادره را نه تنها درباره همین نیروی کار، بلکه در خصوص خدمات عمومی، پس‌انداز عامه، مصرف، بدن‌های نمایشی‌شده و فضاهاى مختص سوداگرهای ارضی و املاک و مستغلات برقرار می‌کند. این روند نه تنها بنگاه‌های عمومی را تحت تأثیر قرار می‌دهد، بلکه آموزش، اطلاعات، حقوق، پول، دانش و فضاهاى عمومی را نیز در کلیت خود متأثر می‌کند (بن‌سعید، ۱۴۰۰).

در ایران «سیاست‌های تعدیل ساختاری» که با الهام از سیاست‌های جهانی بانددکی تأخیر و سرعتی کندتر از روند جهانی از اوایل دهه ۷۰ اجرایی شد، بر شمار گروه‌های غیررسمی و حاشیه‌نشین همچون بیکاران، کارگران فصلی و کارگران خیابانی افزود (بیات، ۱۳۹۷) و ایجاد و افزایش فقرای شهری را در پی داشت. از سویی، هم‌راستا با این روند، مختصات اجتماعی و جمعیتی جامعه ایران نیز طی دو دهه اخیر و از دوره پس از جنگ تحول یافته است. استمرار توسعه نامتوازن در کشور، افزایش نیروی جوان جویای کار و عدم موفقیت برنامه‌های توسعه در کاهش فقر (مدنی، ۱۳۹۴)، همگی به افزایش شمار فرودستان شهری منجر شده است.

جمعیت فرودستان و «حاشیه‌نشینان ایران آن‌قدر بزرگ شده و روزه‌روز در حال گسترش است که ناگزیر می‌بایست آن را به عنوان یکی از شیوه‌های زیست در کنار سایر راه‌های زندگی فهمید و تحلیل کرد. تجربه تاریخی از نابرابری، دو گروه متن‌نشینان و حاشیه‌نشینان را پدید آورده است. آن‌ها بر اساس میزان دسترسی و کنترلشان بر منابع قدرت، از یکدیگر جدا شده‌اند و بدین سان دو موجود اجتماعی شکل گرفته است. نه فقط مرزهای جغرافیایی، بلکه مرزهای اجتماعی حول کسانی کشیده شده که دستشان تهی است. جامعه شکاف بزرگی برداشته است. حاشیه‌نشینان راه خودشان را در ساختن شالوده‌های فرهنگی، سازمان‌های

اجتماعی و نظام‌های نمادین طی می‌کنند. آن‌ها جهان فرهنگی اجتماعی متمایزی در شرایط طرد برای خودشان می‌سازند، همان‌طور که متن‌نشینان نیز در شرایط برخورداری از سلطه چنین می‌کنند» (ایزدی جیران، ۱۴۰۲)

آزادسازی قیمت‌ها در مسکن، اجاره و خدمات، تأمین مالکیت بسیاری از توده‌های فقیر را به خطر انداخته و آن‌ها را در معرض بی‌خانمانی قرار داده است. کاهش هزینه‌های عمومی به معنای کاهش دسترسی به آموزش خوب، مراقبت‌های بهداشتی، توسعه شهری و مسکن دولتی است. قطع تدریجی یارانه‌های نان، حمل‌ونقل عمومی و نفت، استانداردهای زندگی میلیون‌ها نفر از گروه‌های آسیب‌پذیر را به شدت تحت تأثیر قرار داده است. در عین حال، در روند خصوصی‌سازی، بخش‌های عمومی یا به حراج گذاشته شدند یا اصلاح شدند که در هر دو حالت در فقدان چشم‌انداز روشن رشد اقتصادی و ایجاد مشاغل دیرپا، بیکاری‌های گسترده‌ای را به بار آوردند. (بیات، ۲۰۱۰: ۵۶).

پیشبرد سیاست‌های نولیبرالی و کاهش قدرت دولت‌ها، کاهش سطح دستمزدها و وخامت شرایط عمومی کارگران را به دنبال داشته است؛ به طوری که این وضعیت به گرایشی غالب در تنظیمات حقوقی و اجتماعی روابط تولیدی تبدیل شده است. از سوی دیگر، بیش از ۹۳٪ از قراردادهای منعقدشده در بازار کار ایران، قراردادهای موقت «یک‌ماهه، سه‌ماهه و بعضاً یک‌ساله» است و این خود مشخصه اصلی بازار کار ایران در حال حاضر را می‌رساند که بی‌ثباتی روابط کاری است (خیراللهی، ۱۳۹۷). این وضعیت به نحو فزاینده‌ای بخشی از طبقه متوسط شهری را نیز به صف فرودستان رانده که دلیل عمده آن همین شوک‌های اقتصادی و انقباض بازار کار بوده است (صادقی و همکاران، ۱۳۹۹).

رویکردها و سیاست‌های اقتصادی و سیاسی و ایدئولوژیک در بیش از دو دهه اخیر و پیامدهای خواسته و ناخواسته آن‌ها در شکل‌بخشیدن به سیمای کنونی جامعه ایرانی، واجد اهمیتی وافر و غیرقابل‌انکار بوده‌اند. «فرودستان» و وضعیت آن‌ها مسئله امروز و بخشی از جامعه است که نه می‌توانیم آن را انکار کنیم و نه امکان گریز از آن هست. باین‌همه، مسئله امروز فرودستان و درغلتیدن روزانه بخشی از جامعه به این طبقه را نمی‌توان با یک قاعده و به صورت تک‌خطی تبیین کرد. وضعیت امروز فرودستان در جامعه در درون منظومه‌ای متشکل از اقتصاد، سیاست، ایدئولوژی و فرهنگ وابسته است. اینجاست که اهمیت و ضرورت تحقیقات مردم‌نگارانه آشکار می‌شود. درواقع، درپیش‌گرفتن این سیاست‌ها ما را با انتخاب‌هایی اجباری مواجه می‌کند که نقش آن‌ها انداختن تقصیر مشکلات اجتماعی به

گردن تصمیم‌گیری ظاهراً ضعیف افراد است. این استراتژی تلاش می‌کند پیشاپیش با این ادعا که وضعیت کنونی همان چیزی است که همگی جمعاً برگزیده‌ایم، از هرگونه مقاومتی سلب مشروعیت کند (کاتسکو، ۱۴۰۱) اما فکت‌های تاریخی و تجربه زیسته ما نشان می‌دهد که استراتژی‌ها و سیاست‌های مقاومتی در برابر چنین وضعیتی شکل می‌گیرد. بدیهی است هر نوع توازن قوای سیاسی و ایدئولوژیک که در بافت و بستری اجتماعی برقرار می‌شود و عمل می‌کند و تغییر می‌یابد، محتاج تحلیل یا تأمل جامعه‌شناختی است.

تصویر روشنی از گذشته فرودستان و تحلیل سازوکارهای فرودست‌ساز فرودست‌ساز در ایران در دست نیست. علوم اجتماعی ایران اگرچه در سال‌های اخیر مطالعاتی را در این حوزه داشته است، اما مطالعات صورت گرفته کمتر به سازوکارهای فرودست‌ساز پرداخته و یا نسبتاً ساکت و صامت بوده است؛ به طوری که بحث درباره فرودستان شهری در علوم اجتماعی ایران مورد غفلت واقع شده است. مطالعه آن بخش از گروه‌های اجتماعی که به طبقه یا قشر معینی تعلق ندارند، همواره چالشی در برابر جامعه‌شناسی بوده است. حال آن که منطقاً و نظر به اهمیت موضوع و گستره پیامدهای اجتماعی و فرهنگی آن، باید انبوهی از پژوهش‌ها و تحلیل‌ها درون پارادایم‌ها و برنامه‌های پژوهشی انجام می‌شد. تنها در سایه چنین پژوهش‌هایی است که می‌توان تحلیلی از زمینه‌های شکل‌گیری و تجربه زیسته و تحولات آن به دست داد.

در این پژوهش با رویکرد اتنوگرافیک به زیست غیررسمی فرودستان در نمونه‌ای از سکونتگاه‌های غیررسمی سنندج و حومه می‌پردازیم که در پی سیاست‌های خاص توسعه اقتصادی و سیاسی سه دهه اخیر شکل گرفته‌اند. به نظر می‌رسد در شرایطی که به طور مستمر بر گستره و عمق پدیده فرودستان شهری افزوده شده است، ما ناگزیریم به طور جدی به مطالعه ابعاد گوناگون زندگی فرودستان شهری فراخوان بدهیم.

از آنجاکه سطح تجربه زیسته طبقاتی فرودستان شهری بر عهده اصحاب علوم اجتماعی است، این پژوهش درصدد است ضمن مطالعه اتنوگرافیک در لایه‌های زیست غیررسمی در میان ساکنان این شهر، نشان دهد که چه مناسبات و آرایش نیروهایی این وضعیت را بر ساخته است؟ فرودستان چه استراتژی‌ها و الگوهای مقاومتی در برابر این رویه‌ها به کار می‌گیرند؟ و چگونه فرودستان با وجود فشارها و تنگناهای زیستی و معیشتی، زندگی و کار خود را خلق می‌کنند؟

۲. ملاحظات مفهومی

تحولات اخیر نولیبرالیسم به طور عام و گسترش مالی اقتصاد به طور خاص نشان داده است که اشکال متنوع سلب مالکیت‌ها، ویژگی معاصر سرمایه‌داری تاریخی است. تمهیدات مالی که موجب بازتوزیع مازاد می‌شود، بی‌هیچ تأثیری بر تولید چنین مازادهایی، فرایندهایی مشابه انباشت اولیه را حتی برجسته‌تر ساخته است.

برای ساسکیا ساسن^۱ (۲۰۱۰: ۱۵)، مالی‌گرایی نولیبرالی اقتصاد به «بازگشت انباشت اولیه» منجر شده است. نویسندگان (دی‌آنجلیس^۲، ۲۰۰۱، ۲۰۰۷؛ هارت و نگری، ۲۰۰۹؛ هاروی^۳، ۲۰۱۴) می‌گویند انباشت اولیه به طور مستمر بازپدیدار می‌شود یا حتی هیچ‌گاه وقوع آن متوقف نشده است و لازمه تولید سرمایه‌دارانه متأخر و بنابراین همزیست آن است. به طور صریح‌تر، انباشت اولیه هم ویژگی تاریخی و هم ویژگی بازتولیدی مناسبات اجتماعی سرمایه‌دارانه و بدین ترتیب بنیاد نظامی است که استثمار کار را بازتولید می‌کند (بونه‌فلد^۴، ۲۰۱۱). بعداً وقتی دیوید هاروی تلاش کرد از واژگان کلاسیک در مورد سلب مالکیت‌های جاری استفاده نکند، این مسئله را مطرح کرد. از آنجاکه در نظر وی «اولیه» یا «آغازین» نامیدن فرایندی مستمر عجیب است، وی جای اصطلاحات را به مفهوم «انباشت به مدد سلب مالکیت» سپرد (هاروی، ۲۰۰۳: ۱۴۴). علاوه‌براین، در نزد هاروی نه قرارداد سلب مالکیت خارج از سرمایه‌داری، مانند لوکزامبورگ، نه محدودکردن آن به وضعیتی آغازین، مانند مارکس، هیچ‌یک درست نیست.

هاروی (۲۰۰۶) برای ایضاح مفهوم انباشت به مدد سلب مالکیت، چهار مؤلفه اصلی را به کار می‌برد: نخست، خصوصی‌سازی که دارایی‌ها را از قلمروهای دولتی به دامنه‌های خصوصی که تحت سیطره سرمایه است انتقال می‌دهد؛ دوم، مالی‌گرایی که به سبب مقررات‌زدایی از نظام مالی ایجاد شد و به یکی از اشکال اصلی بازتوزیع مازادها از طریق سوداگری، غارت، فساد و سرقت تبدیل شده است؛ سوم، مدیریت و دست‌کاری بحران‌ها در عرصه جهانی که به فرایندهای حساب‌شده بازتوزیع ثروت از کشورهای فقیر به کشورهای ثروتمند منتهی شده است؛ و چهارم، بازتوزیع‌های دولتی که مستلزم اصلاحات بودجه‌ای و مالیاتی برای کاهش دستمزد اجتماعی و به نفع بازده سرمایه‌گذاری شرکت‌ها است. دیگر

1. Sassen
2. De Angelis
3. Harvey
4. Bonefeld

سلب مالکیتی که به نظر هاروی (۲۰۰۳: ۱۵۷) «پیش‌آهنگ انباشت به مدد سلب مالکیت است»، خصوصی سازی است که چیزی نبوده مگر انتقال سرمایه از پیش در حال کار. استندینگ^۱ (۲۰۱۱) در کتاب خود (پریکاریا؛ طبقه نوین خطرناک) از مفهومی به نام «پریکاریا یا بی‌ثبات کار» نام می‌برد. این مفهوم ترکیبی از واژه پرولتاریا و بی‌ثبات است که بی‌ثباتی شغلی و معیشتی یکی از ویژگی‌های آن تلقی می‌شود. اشتغال غیردائمی و نبود امنیت شغلی، از شرایطی است که پریکاریا یا بی‌ثبات کاران را پدید می‌آورد. در متون انگلیسی، با پیشروی جهانی سازی و افزایش رقابت میان دولت‌ها و ابرشرکت‌ها برای هرچه منعطف‌تر ساختن مناسبات کار، تعداد افراد شاغل در اشکال ناامن کار چندبرابر شد. این روند از منظر سوبیه‌های تکنولوژیکی محتوم نبود. با گسترش کار منعطف، نابرابری‌ها رشد کرد و ساختار طبقاتی که زیربنای جامعه صنعتی را تشکیل می‌داد جای خود را به ساختاری پیچیده‌تر داد که بی‌شک کمتر از قبل بر مبنای طبقه نبود. اما تحولات در سیاست‌گذاری و پاسخ شرکت‌ها به امرونی‌های اقتصاد بازاری در حال جهانی سازی، در سرتاسر جهان گرایشی را ایجاد کرد که نه نولیبرال‌ها آن را پیش‌بینی می‌کردند و نه رهبران سیاسی اجراکننده سیاست‌گذاری‌های آن‌ها.

میلیون‌ها نفر در اقتصادهای مرفه و نوظهور مبتنی بر بازار به جرگه پریکاریا پیوستند؛ پدیده‌ای نوین که البته رگه‌هایی از گذشته را به نمایش می‌گذاشت. پریکاریا در زمره «طبقه کارگر» یا «پرولتاریا» نبود. اصطلاح دوم به جامعه‌ای اشاره می‌کند که اکثراً از کارگرانی با شغل‌های باثبات، بلندمدت و یا ساعت کار ثابت تشکیل شده است؛ راه پیشرفت حرفه‌ای آن‌ها مشخص است، امکان تشکیل اتحادیه و توافق جمعی دارند، عناوین شغلی آن‌ها برای پدران و مادرانشان قابل فهم است و با کارفرمایان محلی طرف هستند که نام‌ها و خصلت‌هایشان آشناست. بسیاری از کسانی که به جرگه پریکاریا پیوستند، نه کارفرمای خود را می‌شناختند و نه می‌دانستند چند همکار دارند یا در آینده خواهند داشت. به علاوه، آن‌ها طبقه متوسط نبودند، چون از حقوق ثابت و قابل پیش‌بینی یا جایگاه و مزایایی برخوردار نبودند که قاعدتاً به اعضای طبقه متوسط تعلق داشت.

دانشمندان علوم اجتماعی هنگام مطالعه مفهوم حاکمیت، نظرات خود را بر سه موضوع بنا می‌کنند: مفهوم «زیست‌قدرت» فوکو؛ مفهوم «وضعیت استثنایی» آگامبن^۲ و

1. Standing

2. Agamben

دست آخر مفهوم «مرگ سیاست» امبمبه^۱ که در اصل بازمفصل بندی انتقادی همان مفهوم زیست قدرت فوکو در بافتاری غیرغربی است (محمدپور، ۲۰۲۳). آگامبن ضمن بسط مفهوم زیست قدرت فوکو، استدلال می کند که قدرت حاکمیتی، خود را از طریق صدور فرمان های سیاسی نهادینه و بازتأیید می کند تا تعیین کند چه کسی صاحب مقام حقوقی قانونی شده یا از آن مبری می شود و بدین ترتیب مستحق عنوان بشر و عنوان بشر می گردد یا نه. قدرت از طریق مستثناسازی که در آن قانون به تعلیق درمی آید، انسان ها را تبدیل به گروهی هوموساگر می سازد؛ انسانی که طبق قانون روم باستان عاری از حقوق خود شده بود. هوموساگر در پیوندی مداوم با قدرتی است که او را محصور کرده است (آگامبن، ۱۹۹۸: ۱۸۳). از نظر آگامبن، وضعیت استثنایی، صرفاً مقوله ای سیاسی نیست، بلکه مسئله ای فلسفی هم هست. آگامبن اشاره دارد که مستثنا کردن، نوعی محروم کردن است (همان: ۱۸) که نه از طریق گسست مطلق از قانون، بلکه در پیوند با آن عمل می کند (محمدپور، ۲۰۲۳).

امبمبه مفاهیم زیست قدرت فوکو و وضعیت استثنایی آگامبن را بسط داد و استدلال کرد که قدرت حاکمیتی خود را برای کشتن و خلق «مرگ جهان ها»^۲ هم اعمال می کند؛ یعنی جایی که مردم همچون مردگان زندگی می کنند. او فوکو و آگامبن را به خاطر اروپا محور بودن و ناتوانی در درک دینامیک پیچیده قدرت حاکمیتی در بافتارهای غیرغربی که در آن زیست سیاست توسط زبان، مذهب و هویت شکل گرفته است، مورد انتقاد قرار می دهد (سلیمانی و محمدپور، ۲۰۲۳). بر اساس رویکرد امبمبه (۲۰۱۹)، «مرگ سیاست» یعنی این که بتوانیم تعیین کنیم چه کسی اهمیت دارد و چه کسی ندارد، کدام گروه ها قابل نادیده گیری هستند و کدام نیستند. مرگ قدرت برخلاف زیست قدرت به این می پردازد که زندگی چگونه در معرض قدرت مرگ قرار گرفته است؛ به نحوی که انسان ها چنان مردگان متحرک زندگی می کنند. «مرگ جهان ها» اشکال منحصر به فرد و جدیدی از هستی اجتماعی هستند که در آن شرایطی بر جمعیت های انبوهی از مردم تحمیل شده که آن ها را بر وضعیت و جایگاه مردگان متحرک قرار می نشاند. مرگ سیاست زمانی عمل می کند که زندگی افراد یا گروه هایی از پیش بی ارزش شده باشد. این زندگی های آسیب پذیر به راحتی قربانی سازوکارهای مرگ آفرین می شوند، زیرا «ارزش زندگی» و «حق حیات» به طور برابر توزیع نشده و همگانی نیست.

1. Mbembe

2. Death-worlds

۳. پیشینه تجربی

مالجو (۱۳۹۹) در کتاب «تاراج نهان: سلب مالکیت از نیروهای کار در ایران در اثر تورم»، به نرخ‌های بالای تورم اشاره دارد که چگونه عملاً جریان‌های بازتوزیع‌کننده‌ای را تحقق می‌بخشیده و مسبب انتقال وسیع انواع منابع اقتصادی از دستانی به دستانی دیگر می‌شده است. مالجو برای درک ژرف این فرآیند پیچیده، مفهوم سلب مالکیت را به کار گرفته و تفسیر می‌کند که چگونه نرخ‌های بالای تورم، فرآیندهای سلب مالکیت از اکثریت به نفع اقلیت را رقم زده است. لایه‌های ناهمگن اکثریت جامعه در فرآیند تحقق انواع سازوکارهای تصاحب به مدد سلب مالکیت از داشته‌هایشان به نفع لایه‌های ناهمگن اقلیت جامعه به درجات گوناگون محروم می‌شده‌اند. تصاحب به مدد سلب مالکیت همواره کارکردی مضاعف داشته است؛ از یک سو تمرکز یابی منابع اقتصادی در دستان اقلیت با شیوه‌هایی غیر از تولید محصولات و خدمات و از دیگر سو محروم‌شدگی اکثریت جامعه به درجات گوناگون از همین منابع.

عباس‌زاده و صفری (۱۴۰۱)، در مقاله «سیالیت معاش: فرودستان و تقلا برای بودن»، فرودستان را اولین قربانیان سیاست‌های شهری و تعدیل ساختاری دانسته‌اند. این مطالعه میدانی، به نهادینه شدن کار غیررسمی به عنوان منبع معاش نیروهای کار غیررسمی پرداخته است که نیروهای غیررسمی آن را جایگزینی برای بیکاری گسترده دانسته‌اند. این وضعیت رنج‌های ناخواسته‌ای را برای آن‌ها به دنبال داشته است. صفری (۱۴۰۲)، در مقاله‌ای با عنوان «درک از کار در بین فرودستان شهری: مطالعه‌ای در باب مشاغل غیررسمی» با روش کیفی و مطالعات میدانی نشان داده است که چگونه سیاست‌های شهری و به صورت ویژه سیاست‌های تعدیل ساختاری، فرودستان را قربانی می‌کند. پژوهشگر یافته‌های حاصل از مطالعه خود را در چند مقوله آورده است: تقلا برای زیستن، استراتژی فزاینده در مواجهه با طرد فزاینده، موقتی بودن به مثابه سبک زندگی، کار به مثابه نوبی شغل برای تأمین زندگی و جایگزینی برای بیکاری.

پرلמן^۱ در کتاب «فاولا، چهار دهه زندگی بیمناک در سکونتگاه‌های غیررسمی ریودوژانیرو»، به مبارزات، رنج‌ها، کامیابی و کوشش‌های ساکنان آن برای پیروزشدن بر محیطی خصمانه پرداخته است. کتاب به روش طولی و درباره سرگذشت کوشش مردم تهیدستی است که حقوق خود را برای شخصیت درخواست می‌کنند. فاولانشین‌ها به منظور

1. Perlman

رسیدن به مطالبات خود سرسختانه به دنبال مذاکره برای به رسمیت شناختن محل زندگی و فراهم کردن زیرساخت‌ها و سرویس‌های اولیه به همراه تأمین امنیت از سوی دولت، مانند حق مسکن نو بودند. (پرلمن، ۱۳۹۷: ۹۵)

کریس ویکتورا^۱ (۲۰۱۱) در مقاله «رنج اجتماعی و تجسم جهان از منظر انسان‌شناسی»، طی مطالعه‌ای میدانی و مردم‌نگارانه، چالش رنج‌کشیدن و ارتباط آن با فضای اجتماعی زندگی، در میان بومیان منطقه ریوگرند برزیل را بررسی کرده و وضعیت زندگی مردم این منطقه را در ارتباط با سیاست‌های دولت در این منطقه، تحلیل سبک زندگی در ارتباط با بهداشت و سهم رنجش جمعی مورد بررسی قرار داده است.

گای استندینگ^۲ (۲۰۱۱) در کتاب «بی‌ثبات‌کاران: طبقه جدید خطرناک»، اشاره می‌کند که با پیشرفت جهانی شدن، «انعطاف‌پذیری» بازار کار نیز جهان‌گستر شد. این انعطاف‌پذیری به معنای برداشته شدن قیدوبندهایی بود که به شرایط کاری کارگران ثبات می‌بخشید و نوعی امنیت را در برابر اخراج و تغییرات درآمدی و تغییرات ساعت کاری شدید برایشان ایجاد می‌کرد. از مهم‌ترین مؤلفه‌های اجرای این سیاست هم انهدام نهادهای مستقل کارگری بود. استندینگ می‌گوید اگر بخواهیم مشخصاتی برای بی‌ثبات‌کاران بشماریم، می‌توانیم بگوییم که آن‌ها فاقد این ملاک‌های امنیت شغلی که برمی‌شماریم هستند: از «امنیت بازار کار» محروم هستند و فرصت‌های کافی و مناسب برای اشتغال دائم به آن‌ها نمی‌رسد؛ امنیت استخدامی ندارند و در معرض اخراج آسان هستند؛ امنیت شغلی ندارند و نمی‌توانند شغلی جاافتاده پیدا کنند که احیاناً امکان ارتقا هم داشته باشد؛ ایمنی کاری ندارند و در معرض خطر و سانحه هستند؛ امنیت بازتولید مهارت ندارند و نمی‌توانند بر مهارت‌های خود از طریق آموزش‌های حرفه‌ای بیفزایند و قابلیت‌هایشان را افزایش دهند؛ امنیت درآمدی ندارند و از بیمه و حداقل حقوق برخوردار نیستند؛ امنیت نمایندگی ندارند و نمی‌توانند نماینده‌ها یا اتحادیه‌ی کاری مستقل خود را داشته باشند؛ و البته همه این‌ها حاصل از «منعطف شدن» بازار کارست. علاوه بر این، بی‌ثبات‌کاران نمی‌توانند پیشینه‌ی کاری مستمری داشته باشند؛ در حرفه‌ای سابقه‌دار نمی‌شوند و کارشان ملاکی برای شناسایی‌شان نیست. از این گذشته، برخلاف طبقه‌ی کارگر قدیم، تعلق و ارتباطی هم به سنت‌های کارگری جاافتاده ندارند؛ یعنی در دو سطح به لحاظ کاری بی‌هویت هستند.

1. Ceres Victoria

2. Guy Standing

۴. روش‌شناسی

مطالعه حاضر، در رویکرد کیفی و به روش مردم‌نگاری انجام شده است. مردم‌نگاری ریشه در سنت تحقیقاتی دارد که زندگی روزمره و ورود به آن را مناسب‌ترین دریچه برای مطالعه پدیده‌های اجتماعی می‌داند. هدف از به‌کارگیری این رویکرد، بیان رویدادها و ماجراهایی است که فرودستان در دوره تاریخی خاصی از سرگذرانده‌اند (پلومر، ۲۰۱۰) و در واقع، به آن «کار میدانی مردم‌نگارانه» (روبن و اسلوکا، ۲۰۱۲) گفته می‌شود.

«داستان زندگی» مردمان عادی کمک می‌کند تا آن‌ها را در رابطه با جریان‌ات اقتصادی و اجتماعی زمانه‌شان بنگریم (پلومر، ۲۰۱۰). در کار میدانی مردم‌نگارانه، پژوهشگر با میدان یا ستینگ روبه‌روست. ستینگ، یک بافت مشخص و دارای نام است که پدیده‌ها در آن روی می‌دهند (اتکینسون و همسرلی، ۲۰۰۷: ۳۲). روش‌های گردآوری داده‌ها و تحلیل آن‌ها در مردم‌نگاری، بیش از دیگر تحقیقات تاب‌پرسش و شرایط میدان است (فلیک، ۱۳۹۷: ۲۵۳).

زیست روزمره، عرصه‌ای است که می‌توان سازوکارها و روندهای تاریخی اقتصادی، سیاسی و اجتماعی را از دل آن بیرون کشید و منطق خاص آن را کشف کرد. از این رو، هنگامی که زندگی روزمره کنشگران مطالعه می‌شود، به‌طور هم‌زمان ساخت‌های کلان جامعه نظیر دولت و بازار نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد (لاجوردی، ۱۳۸۸: ۱۴).

کانون اصلی مطالعه، شهر سنندج و حومه آن (عباس‌آباد، کانی‌کوزله، غفور، آساوله، دوشان و ننه) بود. داده‌ها با فنون اصلی جمع‌آوری داده‌ها در مردم‌نگاری از طریق مشاهده مشارکتی، «شنیدن موقعیت» (سانجک، ۱۹۹۰: ۴۴) و مشاهده مستقیم جمع‌آوری شد. ثبت داده‌ها در دفترچه یادداشت در حال کار در سایت میدانی از طریق نوشتن کلمات و عبارت‌های کلیدی و مختصر^۵ انجام شد. سپس، در اولین فرصت در میانه روز، جاتینگ‌ها تبدیل به یادداشت‌های کامل در دفترچه یادداشت شدند. دریافت‌ها و تعبیرات حاصل از مشاهدات، از طریق مصاحبه با افراد مطلع مورد بررسی قرار گرفته و تکمیل و یا تصحیح شده‌اند. این امر خود می‌تواند اعتبار و عینیت داده‌ها را بالا ببرد.

1. Plummer
2. Rubben & Sluka
3. Atkinson & Hammersly
4. Sanjek
5. Jottings

در این پژوهش، داده‌ها طی یک سال جمع‌آوری و ثبت شد. پژوهشگر در طول این مدت مشاهدات خود را یادداشت کرد. پس از اتمام مصاحبه‌ها، موارد ذکر شده در مصاحبه‌ها، مشاهدات انجام شده و اسناد مطالعه شده مجدداً بررسی شدند. در نهایت، با استفاده از تکنیک مثلث‌سازی، اطلاعات حاصل از بررسی اسناد، مشاهدات پژوهشگر و مصاحبه‌ها ترکیب گردید. در تکنیک مثلث‌سازی، به جای این‌که فقط از روش مصاحبه استفاده شود، به روش‌های دیگری همچون مطالعه مدارک و مشاهدات نیز پرداخته می‌شود. این تکنیک بیان می‌دارد که باید یافته‌های خود را از مجراهای مختلف به دست آورد تا بهتر بتوان قضاوت کرد که آیا یافته‌های به دست آمده صحیح هستند یا نه.

به صورت کلی این روش دو مرحله دارد: کار میدانی طولانی مدت و خلق متن مردم‌نگارانه. تکنیک‌های جمع‌آوری داده‌ها، بازنمایی اطلاعات و نگارش متن کامل مردم‌نگاری در سه فاز شامل ورود به سایت، ادغام در محیط و شناسایی مطلعان کلیدی، به کار گرفته شده است.

۵. یافته‌ها

۵-۱. تعدی به سپهر اجتماعی شهروندان

روزهای اولم است که با محلات خو می‌گیرم. بیشتر کارم در روزهای اول مشاهدات و یادداشت‌برداری از مشاهداتم است. در حین گشت‌زنی و یادداشت‌برداری، چند نفر اثاثیه‌ای را از ماشینی باری پیاده می‌کنند که از حرف‌هایشان متوجه شدم تازه وارد این محله شده‌اند و اینجا در اساوله^۱ خانه‌ای اجاره کرده‌اند. در این لحظات صرفاً مشاهده‌گر بودم. از لحن مردی که هم‌زمان با زن و بچه‌هایش اثاثیه را پیاده می‌کردند، می‌شد تشخیص داد که بسیار عصبانی است. جلوتر رفتیم و پس از سلام و احوال‌پرسی سؤال کردم که انگار تازه به این محل وارد شده‌اند.

مردی ۵۵ ساله که رنج و هم‌زمان خشمی در چهره‌اش نمایان بود پاسخ داد:

«بله، روز اول مان است. چه کار کنیم؟ اجاره‌نشینی کلافه‌مان کرده. ما چند سالی هست اومده‌ایم شهر و توی این چند سال اجاره‌نشین بودیم. من الآن کارگرم. به خدا کار هم که

۱. نام یکی از مناطق پیرامونی شهر سنندج است.

می‌کنیم به هیچی نمی‌رسیم. با این تورم، با اجاره‌های سرسام‌آور. خدا ازشان نگذره. ما توی روستامون مگه می‌دونستیم درد اجاره‌نشینی و از این خونه به اون خونه رفتن چیه؟ اومدن توی منطقه‌مون سد زدن و همه مردم اون چند روستا رو آواره این حاشیه‌ها کردن و الآن این حال و روز ماست. خداوکیلی آدم خودش رو بکشه بهتره تا این زندگی».

شهر سنندج در پیوند با فرودستی و تجربه رنج فرودستان سه ویژگی خاص دارد: سیاست‌های کوچندگی اجباری از اصلاحات ارضی تا سیاست‌های توسعه؛ حاشیه‌ای کردن گسترده؛ و اقتصاد غیررسمی. یکی از مراکز استان‌هایی که بیشترین میزان حاشیه‌نشینی در کشور را در خود جای داده، سنندج است. در سال‌های اخیر هم‌زمان با لیبرالیزه‌سازی اقتصاد و پاپس کشیدن هرچه بیشتر دولت از مسئولیت اجتماعی خود، شوک‌های مختلفی به زیست مردم وارد شده است. هر اندازه دولت از مسئولیت‌های اجتماعی عقب نشست، تأمین نیازهای فرودستان به بازار سپرده شد.

قواعد اجرا شده به مثابه تعدی به حیات فرودستان، بسیاری از مردم را واداشته تا به نوعی زیست فلاکت بار تن دهند. این افراد با پناه بردن به نوعی زیست غیررسمی (مسکن غیررسمی، کار غیررسمی و...) آخرین تقلاي خود را برای زنده ماندن و زنده بودن می‌کنند. این دست‌درازی به زندگی شهروندان و توده‌های شهری، حیات انسانی و اجتماعی شهروندان را نشانه می‌رود. انعکاس سیاست‌های بازار، تورم، بیکاری و... را می‌توان در واقعیت روزمره بخش وسیعی از فرودستان و توده‌های شهری اعم از نیروهای کار غیررسمی دید.

به موازات دست‌درازی بازار و قدرت به زندگی مردم، هزینه‌های ضروری زندگی برای بازتولید ساحت اجتماعی و انسانی همین زندگی از آن‌ها رُوده شده است. نمونه بارز انعکاس این مکانیسم تعدی‌گونه را با درافتادن بخشی از شهروندان به ساحت زیست غیررسمی می‌توان یافت. در واقع، حیات اجتماعی آنان رُدپای تبعیض و تعدی و خشونت ساختاری علیه این شهروندان بی‌شهر است. کار آنان نمایاننده حیات اسف‌بار آنان است؛ دست‌های پینه‌بسته، چهره‌های سوخته و رنج‌دیده حکایت از آن داشت که آن‌ها رنج‌های زیادی را روزانه تجربه می‌کنند.

شاهو، دست‌فروش خیابانی، این‌گونه روایت می‌کرد:

«چه زندگی‌ای؟ آخه این هم شد زندگی که ما داریم؟ از صبح تا شب می‌دویم دنبال یه لقمه نون. توی این وضعیت که نه حقوقی داریم نه بیمه‌ای. ما که سال‌به‌سال وضعمون داره بدتر می‌شه. با این گرونی و تورم و فشاری که داریم تحمل می‌کنیم، فقط ما جون سخت‌ا هستیم»

که این وضعیت اسف‌بار رو که برامون ساختن تحمل می‌کنیم. رنج و مشقتی که ما تحمل می‌کنیم رو هرکسی نمی‌تونه تحمل کنه. نه کسی پاسخگویی وضعیت ماست و نه آیندهٔ ما و بچه‌های ما. البته چه آینده‌ای؟ امسال پسر من می‌بایست سال سوم متوسطه اول می‌بود و نتونستیم بفرستیمش مدرسه. الان فرستادمش جایی تا یه کاری دست‌وپا کنه کم‌کم واسه خودش. چه کار کنیم؟ راهی نداریم! من قبلاً یه کارخونه‌ای کار می‌کردم، زدن تعدیل نیروی کار کردن، همهٔ ما رو بیرون انداختن. ما هم راهی نداشتیم برای زنده ماندن. مجبوریم هر کاری باشه بریم انجام بدیم».

در زندگی شاهو، می‌شد رنج و مشقت نان درآوردن را به خوبی در غیاب دولت مسئول دید. پدری که نگرانی و تأسف عمیقی نسبت به زندگی خود و فرزندانش در چهره‌اش نمایان بود. او نگران نان شب بچه‌هایش بود. تأمین مایحتاج ابتدایی و بخورونمیر. می‌گوید زیر بار و جابه‌جایی بارها و کارگری روزانه، دیسک کمر گرفته است. هزینهٔ جراحی ندارد و عدم تعادلش از راه رفتنش آشکار بود. در این فضا، آشکال بسیار زیادی از سلب حق شهروندی و حق مالکیت را می‌توان دید. از حق نسبت به شهر و حق تحصیل خود و فرزندانشان تا حق کارآبرومندان و معیشت.

آن‌ها از بسیاری از حقوق شهروندی محروم شده بودند؛ حق زندگی و معیشت مناسب شأن انسان. در واقع، مکانیسم فرودست‌ساز حق زندگی در شأن انسان را از آن‌ها گرفته و زندگی آن‌ها را به سطح تلاش برای بقا پایین کشانده است. این مکانیسم به تعبیر کلاین «به رُبودن ضروریات یک زندگی آبرومندانانه از میلیون‌ها شهروند» منجر شده است (کلاین، ۱۳۹۵). نتیجهٔ این مکانیسم فرودست‌ساز، پرتاب جمعیت بسیار زیادی به حاشیه‌ها و سکونتگاه‌های غیررسمی است که به ناگزیر باید به خود تکیه کنند. به موازات عقب‌نشینی دولت از مسئولیت اجتماعی خود، افراد زیادی در سکونتگاه‌های غیررسمی سکنی گزیده و به ناچار زیستی غیررسمی را پیشه کرده‌اند. کم نیستند افراد زیادی که روزانه چنین تجربه‌ای را از سر می‌گذرانند. روایت مصاحبه‌شوندگان مؤید چنین وضعیتی بود.

۲-۵. سیالیت معاش و کار غیررسمی: شالودهٔ اجتماع محلی

به هر خیابان و میدانی که سر می‌زنم، با گونه‌های مختلفی از مشاغل غیررسمی مواجه می‌شوم. تقریباً می‌شود در تمام میدان‌ها و خیابان‌های شهر چنین پدیده‌ای را دید.

وانتی‌ها و دست‌فروشان در جای‌جای شهر مشهودند. بعضی از آن‌ها روزانه محصولی را که می‌فروشند، در روزهای بعد نمی‌فروشند، بلکه محصولی جدید آورده‌اند. دلیلش را از آن‌ها پرسیدم که علت را به فروش نرفتن آن محصول عنوان کردند.

در میان گشت‌وگذار در خیابان‌هایی که به‌وسیله همین فعالیت‌ها و دست‌فروشان تسخیر شده است، تعاملات بسیار بالای آن‌ها و حتی کمک به یکدیگر در فروش محصول توجهم را جلب می‌کند. اقتصاد غیررسمی و خدمات غیررسمی، نبض حیات اقتصادی محله‌های مورد مطالعه در این کار میدانی به شمار می‌روند؛ زیرا جمعیت زیادی از سرناچاری در حال گرویدن به این شیوه کار و زندگی هستند. اقتصادی که ناشی از تاریخی از محروم‌سازی‌ها و فقدان‌ها و به‌حاشیه‌راندن‌هاست. استان کردستان در هر دوره تاریخی از رنج بیکاری گسترده در امان نبوده و این معضل همواره از ابرچالش‌های مردم بوده است.

بخش بزرگی از جمعیت سنندج در سال‌های اخیر به کار غیررسمی پناه برده‌اند؛ از کارگری و دست‌فروشی تا کارهای خدماتی و مسافرکشی. رنج روزمره از مجرای زیست‌روزمره فرودستان در سنندج با خیابان و کف پیاده‌رو گره خورده است؛ گره‌ای که دلالت بر سبکی از زیستن و تقلا برای یک نوع خاص از زیستن را یادآوری می‌کند (تقلا برای بودن، نه شدن). دست‌فروشان کف خیابان از رنجی می‌گویند که انگار ثابت است و با زیست آن‌ها پیوند دارد. مشاغل غیررسمی برای فرودستان ایماژ تاب‌آوری در برابر دردها و رنج‌هایی است که باید برای گذران زندگی به جان بخرند. درواقع، این زیست ملال‌آور و رنج‌مند در کف خیابان و پیاده‌رو، دغدغه‌ها و تلاش‌ها و کنش‌های آن‌ها را بر زیستن که درواقع تلاش برای ماندن و بقا در وضعیت موجود و به تعبیری از دست‌ندادن همین وضع موجود است، نشان می‌داد. غوغای هرروزه؛ برای متوقف‌نشدن و ادامه‌دادن.

کار غیررسمی به‌نوعی هویت محلات فرودست را شکل داده است. حضور همه‌جایی و سیالیت دائمی ساکنان این محلات، که از شغلی به شغل دیگر می‌روند، فرصتی برای زندگی به آن‌ها نمی‌دهد. گویی با گرفتارشدن در چنین زیستی، ریتم زندگی و کار رسمی برایشان متوقف می‌شود. پیشروی فزاینده این فرودستان شهری در بخش مشاغل غیررسمی در مناطق مورد مطالعه سنندج، نوعی اِشغال فضای شهری و شیوه‌های خاصی از امرارمعاش را ایجاد کرده که با چالش‌های خاصی در این نظم مواجه‌اند. این شیوه زندگی به‌عنوان یک سبک زندگی روزانه تجربه می‌شود. روایت‌های آن‌ها نشان می‌دهد که کار در این حوزه برایشان نوعی اجبار و فعالیتی برای تأمین نیازهای اولیه و بقا به شمار می‌رود.

آن‌ها مجبورند به هر طریق، مایحتاج اولیه زندگی خود و خانواده‌شان را تأمین کنند. این فعالیت‌ها، که به‌عنوان شغل تلقی می‌شود، در بیشتر موارد حتی ابتدایی‌ترین نیازهای آن‌ها را نیز برآورده نمی‌کند و با مشقت و رنج‌های زیادی همراه است. این رنج‌ها با مشکلات تاریخی ناخواسته و تاب‌آوری در برابر آن‌ها درهم‌تنیده شده که به تعبیر آدورنو می‌توان آن را «حیات برهنه» نامید. درواقع، راندن این طبقه به چنین زیستی، به معنای بلعیدن زندگی، کار و حقوق شهروندی آن‌هاست.

فرودستان شهری در برابر طرد فزاینده، به طرز خلاقانه‌ای استراتژی‌هایی برای کسب معاش و درآمدزایی به کار می‌برند. این استراتژی‌ها ناشی از زیست و کار ناپایدار آن‌هاست. بیشتر ساکنان روزانه برای امرارمعاش به خیابان‌ها روی می‌آورند. فروشندگان و دست‌فروشان، در غیاب شهرداری و نهادهای نظارتی، تلاش می‌کنند از این خیابان‌ها نهایت بهره را ببرند. آن‌ها با تصرف پیاده‌روها، چه با خودروهای خود و چه با پهن کردن اجناس، سعی می‌کنند فضای بیشتری را تصاحب کنند تا هم کالاهای بیشتری را عرضه کنند و هم بیشتر در معرض دید باشند. زیست آن‌ها به آمدوشد پیوند خورده و روایت‌هایشان از نوعی سبک زندگی ناپایدار حکایت دارد. درواقع، آن‌ها نوعی «استراتژی بقا با توسل به سبکی از مقاومت سیال» را در مواجهه با طرد فزاینده به کار می‌گیرند. استراتژی بقا در وضعیت ناپایدار، گامی به سوی این عقیده‌ضمنی است که گرچه فقرایی قدرت‌اند، اما نمی‌نشینند تا کسی سرنوشت حیاتشان را رقم بزند بلکه در تضمین بقای خود فعال‌اند (بیات، ۲۰۱۰).

در پس منطق سرمایه حاکم، انواع مشاغل غیررسمی شکل گرفته است. این مشاغل، زیست روزمره فرودستان را با خیابان و کف پیاده‌رو پیوند زده‌اند، پیوندی که به نوعی سبک زندگی و تلاشی برای بقای خاص دلالت دارد. این سبک زندگی عمدتاً از طریق کار و فعالیت‌های غیررسمی در خیابان و پیاده‌رو نمایان می‌شود. این مشاغل در کف خیابان و پیاده‌رو، دغدغه‌ها، تلاش‌ها و کنش‌های روزمره آن‌ها را برای بقا به هر قیمتی نشان می‌دهند؛ تقلایی دائمی برای زیستن در هر شرایط ممکن. درگفت‌وگو با یک دست‌فروش خیابانی که می‌گفتند:

«بیکاری کمر ما رو شکسته. چه کار کنیم؟ با این وضع اقتصادی جایی رو نداریم و کار دیگه‌ای نداریم. فقط همین کارای خیابونی و کارگری و دست‌فروشی هست که انجام بدیم و هزینه‌های اولیه زندگی مون رو تأمین کنیم. اگر اینجا هم نباشه، جای دیگه‌ای نداریم که بریم برای کار. ولی وقتی بیکارم، می‌رم تو همین خیابان اصلی و یه چیزی می‌فروشم و

نون زندگی مون رو درمی آرم. خدایش این هم نشد کار، ولی دیگه چه کار کنیم؟ به جورایی جایگزینی هست برای بیکاری، از بیکاری که خوب تره. هر کاری که شما فکرش رو بکنین ما انجام دادیم، از دست فروشی تا کارگری ساختمون و فروشندگی. ما راه دیگه ای نداریم. هر روز یه کاری می کنیم که بتونیم زنده بمونیم. چکار کنیم؟ اگه روزی نیام بیرون و دنبال یه کاری نرم بچه هام از گرسنگی می میرن. الانم با این وضع گرونی که دیگه هیچی. برای همین هر کاری که دست بده، انجام می دم. بعضی روزا می آم دور همین میدون پایینی می ایستم که کسی من رو بیره کار».

۳-۵. زایل کردن زندگی: مقیاس های کوچک مرگ در تجربه روزمره

صورت های سوخته، رنگ های پریده، موهای ژولیده و ناامیدی در چشمانشان برایم هویدا است. انگار روح زندگی از آنان گرفته شده است. در حین مشاهداتم، جروبحتی بین یک دست فروش و مشتری در خیابان را نظاره می کنم. بحث بالا می گیرد. فروشنده گوجه فرنگی با صدای بلند می گوید: «مگر من چقدر در روز می فروشم و چقدر سود می کنم که باید جنس ها دست چین شوند؟» نزدیک تر می شوم؛ او روی وانتی ایستاده که نیمی از آن پر از گوجه است. صدایش گرفته و مشخص است که تمام روز برای فروش بارش فریاد زده است، اما هنوز بارش را تمام نکرده. این اوج ناامیدی برای یک فروشنده غیررسمی است. عرق از پیشانی و صورتش می ریزد، خسته و درعین حال عصبانی به نظر می رسد؛ انگار زندگی و نامالیقات آن او را خسته کرده است. اوج نامالیقات برای یک فروشنده، به فروش نرسیدن بارش است.

به موازات ارتقای زندگی به واسطه سازوکارهای بهداشتی، درمانی و امنیتی که سایه مرگ را از سر زندگی دور کرده اند، سیاست ها و رویه هایی وجود دارند که از طریق توزیع نابرابر مخاطرات و تهدیدها و اشاعه ناهمسان آسیب ها، مرگ را نه به عنوان سرنوشتی طبیعی، بلکه به مثابه رویدادی اجتماعی و سیاسی به جلو می اندازند یا محتمل تر می کنند. این همان مرگ سیاست است. سراسر محلات حاشیه سندنج، نمود بارز سلب حق زندگی از شهروندانی است که روزبه روز در شرایط استثنایی قرار می گیرند. این سیاست ها به طور سیستماتیک بخش بزرگی از شهروندان را به نیروی کار غیررسمی تبدیل کرده است؛ شهروندانی که از حقوق ابتدایی خود محروم شده و به جامعه مطرودان شهری پیوسته اند. این وضعیت مستقیماً به زایل شدن زندگی آنان در پیوند است.

گفت‌وگو با فرودستان حاشیه‌نشین سنندج نشان داد اگرچه آن‌ها همواره در رنج و مشقت بوده‌اند، اما در یک دهه اخیر زندگی‌شان بیش‌ازپیش وخیم شده است. زندگی آنان سرشار از رنج و فلاکت روزمره است و نشان از طرد، مشقت و ناکامی‌هایی دارد که هرروز تجربه می‌کنند. این رنج‌ها درنهایت به از دست رفتن و زایل‌گشتن زندگی‌شان منجر شده است. درواقع، روزمرگی آنان با خشونت، طرد و رؤیاهای بربادرفته گره خورده است. این زایل شدن زندگی، سرشار از تبعیض، طرد، خشونت ساختاری و نابرابری است که دردها و رنج‌های روزمره آنان را به تصویر می‌کشد. زندگی آنان نشان‌دهنده فقدان‌هایی است که می‌توان ردپای مژدوسازی و سلب مالکیت سیستماتیک را در هر لحظه از زندگی‌شان دید.

این شکل از نابرابری گاهی به خود زندگی و سیمای آنان تبدیل می‌شود. نیازی نبود برای بازنمایی خشونت و طرد سیستماتیک به بیان رنج‌ها و دردهایشان بپردازند؛ در تمام ابعاد زندگی آنان، سلب مالکیت و سلب زندگی تجسم یافته بود. سلب حق زندگی از بخشی از جامعه و فرودست کردن آنان، تنها از دل روایت‌هایشان و از رنج‌هایشان باید کشف شود که از طریق تعدی به سپهر زندگی آنان نمود یافته است؛ مانند کارگری که تنها ۳۰ سال داشت اما سیمای او روایتگر دردها و رنج‌هایی بود که بر یک انسان گذشته است. حکایت انسان‌هایی که از آنان هویت، کرامت انسانی و زندگی شرافتمندانه ربوده شده بود. این موضوع در صحبت‌های یک کارگر منعکس شده است که می‌گوید:

«روز و روزگارمان خیلی بد می‌گذره. سال به سال و روز به روز وضعمون بدتر شده، ما جای دیگه‌ای زندگی می‌کردیم که مجبور شدیم بیایم اینجا. وضع کارمون بدتر شده، قبلاً تو یه کارخونه‌ای کار می‌کردم که بهتر بود، حداقل از وضعیت اسفباری که الان داریم بهتر بود. ما رو اخراج کردن، خیلی‌ها رو اخراج کردن. ما مجبور شدیم به این محله پناه بیاریم. آخه دیگه هزینه اجاره مسکن رو نمی‌تونستیم پرداخت کنیم. هزینه ایاب‌وذهاب و هزینه تحصیل فرزندان، همه‌وهمه خیلی سنگین شده برامون. پسر بزرگم که ۱۴ سالشه، پارسال ترک تحصیل کرد. نمی‌تونستم هزینه هر دوتا شون رو پرداخت کنم. الان رفته شاگرد آرایشگاه شده. خرج خودش رو درمی‌آره. چه کار می‌شه کرد؟ ما با بخورونمیر داریم روزگار می‌گذرونیم، نه حقوقی و نه بیمه‌ای. از همه جا رونده شده‌ایم. همیشه دعا می‌کنم که هیچ‌وقت مریض نشیم. از کجا بیاریم بدم دکتر و دارو؟ تا الان هم زیر این گرونی و تورم کمرشکن، روزی ده بار می‌میریم. همیشه شرمنده زن و بچه مون هستیم. هرروز می‌میریم و زنده می‌شیم.»

آنچه فرودستان حاشیه‌نشین با آن زیست می‌کردند، مرگ زندگی آبرومندانه بود. زندگی افرادی که دستخوش سیاست‌های خشن اقتصادی-اجتماعی شده‌اند و نتایج آن در

زندگی آنان تبلور می‌یابد. در هر لحظه از زندگی شان نگران بودند و نگرانی‌ها و غم معیشت در چهره‌های آفتاب سوخته و دست‌های پینه‌زده‌شان نمایان بود. برای یک مرد، کار و تأمین معاش خانواده نه تنها یک ضرورت، بلکه اصلی اساسی است که باید آن را برآورده کند. همانند پیرمرد دست‌فروشی که با گاری وسایلش رو حمل می‌کند و هرروزه به تعبیر خودش دنبال لقمه‌ای نان حال می‌گردد. او می‌گوید:

«با ۸۰ سال سن مجبورم هرروزه برای تأمین مایحتاج زندگی به اینجا (کف پیاده‌رو) بیام. زندگی برای ما رنجی هرروزه است. با این سن و سال مجبورم هرروز از خونه بزنم بیرون. آگه روزی نیام کار نکنم، به خرج و مخارج زندگی نمی‌رسم، مگه روزی مریض باشم که نیام. راستش سخته برام که با این سن و سال هرروز بیام روی پای خودم و ایسم تا شب، ولی چه کار کنم که راهی نیست برای گذران این دو روز زندگی. الان هم که با این گرونی و هزینه‌های سربه‌فلك کشیده، دیگه زندگی برای ما بدبخت بیچاره‌ها دوچندان سخت شده».

سخنان پیرمرد ۸۰ ساله، تصویری دردناک از وضعیت زندگی انسان‌هایی ارائه می‌دهد که به‌طور سیستماتیک از چرخه شهروندی و انسانیت بیرون رانده شده‌اند. روایت او یادآور فلاکتی است که بخشی از مردم در زندگی روزمره با آن دست‌وپنجه نرم می‌کنند و به تباهی زندگی آنان منجر می‌شود. برای انسانی که در وضعیتی قرار دارد که زندگی‌اش در حال تباهی است، چیزی جز فلاکت و رنج در برابر سیستم‌پردکننده نمی‌ماند. چنین وضعیتی در میان فرودستان به حاشیه رانده شده، یادآور انسان هوموساگر آگامبنی است که از دایره انسانیت خارج شده و در شمول انسان-شهروند بودن قرار نمی‌گیرد. در واقع، رنج و فلاکت جزو لاینفک زندگی و روزمرگی فرودستان است. این رنج و فلاکت و تباهی، برای آیدی از خشونت ساختاری، تبعیض و نابرابری منطقه‌ای سازمان‌یافته در یک بستر تاریخی-اجتماعی است.

محرومیت و بی‌پناهی برای فرودستان، بخشی جدایی‌ناپذیر از حیات اجتماعی آنان است. این محرومیت به‌طور ملموس نگاه، چهره، حرکات و سراسر حیات اجتماعی آنان را در بر گرفته است. بیکاری گسترده، کاهش قدرت خرید، تورم افسارگسیخته، کمبود زیرساخت‌های آموزشی و درمانی، نبود مسکن و سرپناه، عدم دسترسی به بیمه و حقوق بازنشستگی و ترس و اضطراب دائم از تأمین معاش، تنها بخشی از محرومیت‌ها و سلب مالکیت‌هایی است که زندگی فرودستان را زایل کرده و بی‌پناهی و محرومیت را در آهنگ زندگی آنان نهادینه کرده است.

۴-۵. رنج‌های ناخواسته: شکنندگی سوژه

آهی کشید و گفت: «درد که تا دلت بخواد هست و رنج‌های کمرشکن». کارش جمع‌آوری ضایعات است و هرروز باید با فرغون تمام محله را زیرورو کند. زیر راه‌پله و در ورودی خانه‌شان جایی پیدا کرده است تا زباله‌ها را دست‌چین و جداسازی کند. کارش همین است. نه بیمه‌ای دارد، نه ایمنی و نه بهداشتی. یکی از انگشتانش را با پارچه‌ای باندپیچی کرده بود. از او پرسیدم و گفت که در حین زباله‌گردی شیشه‌ای در میان زباله‌ها به دستش فرورفته و دستش شکافته است. کمر خم کرده بود، انگار بار سنگینی را بر دوش می‌کشید. درواقع، رنجی روزانه را فریاد می‌زد. در چهره‌اش می‌شد داستان زندگی و رنج‌های او را خواند. می‌گفت:

«از سر بدبختی و بیکاری است که دارم این کار رو انجام می‌دم وگرنه اگه کاری می‌داشتم که توی این سن و سال دیگه مجبور نمی‌شدم تا نصف بدنم رو تو سطل‌های آشغال فروکنم».

حیات فرودستان تجربه‌ای سرشار از رنج، درد، تبعیض و نابرابری است. زیست آنان و تجربه رنج با یکدیگر پیوندی ناگسستنی دارند. سیاست‌های ناموزون توسعه در ایران عملاً بخشی از مردم را، به‌ویژه در استان‌های مرزی، در کام فقر و رنج فرو برده است. این پیرامونی‌سازی، بخشی از مردم را در ردیف فرودستان قرار داده که زندگی آنان با تجربه‌ی مشاغل غیررسمی، تبعیض، نابرابری و طرد همراه بوده است. این وضعیت در جایی مانند سنندج، جمعیت عظیمی از مردم را روزبه‌روز بیشتر در فقر و زیست غیررسمی گرفتار کرده است.

روایت‌های مطرودان و به‌حاشیه‌رانده‌شدگان که از رنج‌های خود صحبت می‌کنند، مصداقی از زندگی همراه با رنجی است که در بستری اقتصادی، اجتماعی و سیاسی تولید می‌شود. بیکاری گسترده، مشاغل غیررسمی، نبود زیرساخت‌های صنعتی، کمبود سرانه‌های بهداشتی و درمانی، زیرساخت‌ها و سرانه‌های آموزشی، راندن کشاورزان از زمین‌ها و املاکشان به دلیل سدسازی‌های گسترده و کوچاندن هزاران نفر از روستاهای اطراف سنندج به حاشیه، تنها بخشی از سلب مالکیت‌های گسترده‌ای است که زندگی این مردم را با رنج عجین کرده است.

روایت یکی از مصاحبه‌شوندگان از تجربه‌ی رنج در اثر سلب مالکیت از آن‌ها می‌گفت:

«ما توی یکی از روستاهای کامیاران سنندج زندگی می‌کردیم. آبا و اجدادی آنجا زندگی

کرده‌ایم و دارونداران آنجا بود که با ایجاد یه سد توی منطقه مون، مجبورمون کردند خونه و زندگی مون رو بفروشیم و کوچمون دادن. دیگه جایی نداشتیم جز حاشیه همین سنندج. ما شغل داشتیم توی روستا و کاروبارمون روبه‌راه بود که اومدیم توی این منطقه حاشیه و از زمانی که کوچمون دادن، زندگی خیلی سخت‌تر شده. چه کار می‌شه کرد؟ زمین و املاک و احشام و همه چی رو ازمون گرفتن! به چه قیمتی؟».

با پیاده‌سازی سیاست‌هایی که عملاً توسعه‌زدا بوده‌اند، اکنون با جمعیت بزرگی از رنج‌دیدگان روبه‌رو هستیم که در وضعیت‌های دشوار اقتصادی گرفتار شده‌اند. صبح‌هنگام که به محلات وارد می‌شدم، جمعیتی عظیم از کارگران و بیکارانی را می‌دیدم که در انتظار بودند تا کسی از راه برسد و آن‌ها را برای انجام کاری به همراه خود ببرد. این افراد می‌گفتند: «هر کاری که باشه می‌ریم، فقط بتونیم یه لقمه نون حلال کسب کنیم، راه دیگه‌ای نداریم». در میان این جمعیت، نوجوانان و جوانانی هم بودند که از چهره‌هایشان یأس و خستگی آشکار بود و نشان از رنجی داشت که از همان ابتدا وارد زندگی‌شان می‌شد و می‌دانستند رنج‌ها برای آن‌ها ادامه دارد.

در محله‌های مختلف سنندج که در آن‌ها مشغول مطالعه بودم، روزانه با چنین پدیده‌ای روبه‌رو می‌شدم. رنج‌های روزانه بخشی جدایی‌ناپذیر از زندگی این افراد شده بود و این تجربه رنج، کوچک و بزرگ، زن و مرد نمی‌شناخت و هر فرد به نوعی با آن درگیر بود. با یک زن مسن (۷۰ ساله) روبه‌رو شدم که نان سنگک بر دوش داشت. او کنار من نشست و از رنج دائمی صحبت کرد که با آن دست‌وپنجه نرم می‌کند. او هرروز بعد از اذان صبح نان‌های سنگک را می‌برد و در خیابان و پیاده‌رو داد می‌زد: «سنگک تازه بدو بیا! جانمونی که تموم می‌شه! نونش تازه‌ست». او گفت: «راه دیگه‌ای ندارم. اگر این کار رو هم نکنم می‌میرم».

این افراد گمان می‌کنند اساساً شهروند محسوب نمی‌شوند و به نوعی از شهر غایب‌اند. این فراموشی بوروکراتیک، که به معنای «برگرداندن چشم نهادها» است (اسکپر و هوگوس، به نقل از ایزدی جیران، ۱۴۰۲)، باعث احساس طردشدگی در این افراد می‌شود. همان‌طور که یک کارگر ساختمانی گفت: «سراسر زندگی ما چیست؟ ال رنج و سختی و خوردن زیر این بار همیشگی».

این وضعیت نشان‌دهنده ارتباط مستقیم میان نهادها و احساس شهروند بودن یا نبودن است. این افراد درک کرده‌اند که نهادها قادر به خلق زندگی آبرومدانه برای آن‌ها نیستند و در نتیجه به زیستن با رنج‌ها و دردها به عنوان بخشی از زندگی خود تن داده‌اند. در این شرایط، خرد شدن زیر بار این رنج‌ها تبدیل به امری لاینفک در زیست فرودستان شده است.

5-5. سلب مالکیت‌های گسترده از شهروندان

«از روستامون ما رو روندن بالاجبار، با گرفتن زمین، خونه و احشام مون که سد زدن. انگار ما رو از جایی که نسل اندر نسل اون جا بودیم بیرون روندن و پرتابمون کردن بیرون. کجا می تونستیم بریم الا حاشیه شهرها؟ ما روستا بودیم خودمون و بچه هامون کار می کردیم روی زمین های پدرانمون، با این پروژه ها (سدسازی به نام توسعه) ما رو بیرون کردن که بدبختی هامون زیاد شد. اومدیم حاشیه نشین شدیم. بچه هامون بیکار شدن و کار ندارن و شب و روز باید دنبال یه لقمه نون کارگری بیان و برن. رونده شدیم جایی که آموزش و بهداشت درست حسابی نداریم. بماند اینجا هر آسیبی فرزندانمون رو تهدید می کنه. یه جوون وقتی کار نداره باید چه کار کنه؟ بره معتاد شه؟ خیلی به ما ظلم کردن. چه کار کنیم قدرتی نداریم. الآن من خودم هم دست فروشی می کنم. مجبورم، کار خاصی ندارم. پسر هم درش رو ول کرد و رفته تو یه ساندویچی کار می کنه.»

سلب مالکیت‌های گسترده از ساکنان کردستان، یکی از مصادیق روشن نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی است که به واسطه سیاست‌ها و پروژه‌های توسعه‌زدای دولتی و نهادهای محلی به وقوع پیوست. بسیاری از روستاییانی که در این منطقه زندگی می‌کنند، ریشه‌های تاریخی و فرهنگی عمیق در محل خود داشتند و با بحران‌هایی ناشی از سوبیه‌ها و تبعات اجتماعی فرهنگی سیاست‌گذاری‌های کلان مواجه شدند. پروژه‌هایی به نام توسعه اجرا شد که هشدار پژوهشگران در مورد نتایج و تبعات آن‌ها نادیده گرفته شد و عملاً تخریب و نابودی ساختارهای اجتماعی و اقتصادی سنتی را در پی داشت و به نفع شرکت‌ها و گروه‌های خاص و سودجویان بود. در این فرآیند، پژوهشگران و دانشگاهیان اغلب با مخالفت و واکنش‌های نهادی از سوی مسئولین محلی روبه‌رو می‌شوند که تلاش دارند نتایج تحقیقات میدانی و نقدهای اجتماعی این پروژه‌ها را نادیده بگیرند. این وضعیت، خود نوعی سلب مالکیت معنوی از صدای مردم است که به واسطه طرح‌های نادرست، با زندگی‌شان بازی می‌شود.

سلب مالکیت و در پی آن نابرابری، به ویژه در کردستان، از دو طریق اصلی رخ داده است: نخست، تعدی به اموال و حقوق مردم از سوی گروه‌های خاص با حمایت سیاست‌های دولتی؛ و دوم، تقویت زمینه‌های اجتماعی بهره‌کشی که موجب شده بخش عمده‌ای از مردم این منطقه به حاشیه رانده شوند. تعدی در واقع افزایش سهم بری اقلیت برخوردار به قیمت محرومیت اکثریت نابرخوردار است (مالجو، ۱۳۹۹). سلب مالکیت‌ها منظومه‌هایی

از ساختارهای دولتی، منطق‌های اقتصادی گره‌خورده به منافع گروه‌های خاص و توجیهات ایدئولوژیک است که به لحاظ اجتماعی و تاریخی خاص هستند. این منظومه‌ها الگویی منسجم از سلب مالکیت را خلق می‌کنند. این الگوی سلب مالکیت، بر اساس تحلیل‌های دانیل بن سعید (۱۴۰۰) و مالجو (۱۳۹۹)، به‌طور واضح نشان می‌دهد که چه کسانی، از چه منابعی، به نفع چه کسانی و با چه اهدافی به تصاحب منابع پرداخته‌اند.

بیش از ۵۰٪ از ساکنان سنندج در سکونتگاه‌های غیررسمی زندگی می‌کنند (سایت استانداری کردستان). شهروندانی که زیستشان با فرم‌های خاصی مورد هجمه‌انواعی از نهادها و شرکت‌ها و جریان‌ها قرار گرفته که در انواع سلب مالکیت نمود داشته است و در مقیاس محلی بارز بوده است. هجوم سیاست‌های مرکزی در قالب طرح‌ها و سیاست‌ها (سیاست‌های بازار و نهادی) در مقیاس محلی ضربات کوبنده‌ای بر پیکره اقتصادی و اجتماعی شهر سنندج وارد آورده است و جمعیت عظیمی را روانه وضعیت حاشیه‌نشینی کرده و بیش‌ازپیش به فرودستی دامن زده است. به سبب این نوع سیاست‌ها، بخش عظیمی از شهروندان این شهر (سنه^۱) به صف محرومان و فرودستان کوچانده شده و در سکونتگاه‌های غیررسمی به زیستی غیررسمی روی آورده‌اند. اینان هم کار غیررسمی دارند و هم مسکنشان غیررسمی است و هم از کار، زندگی، بهداشت و سلامت و آموزش محروم شده‌اند.

در مواجهه با این تبعیض‌ها، مردم سنندج به شدت از سیاست‌های دولتی و نهادها انتقاد می‌کنند و بسیاری از آن‌ها بر این باورند که فقر و نابرابری موجود ناشی از نگاه تبعیض‌آمیز دولت و نهادهای محلی است. آن‌ها این وضعیت را به نوعی خشونت علیه خود در سطح ملی و محلی می‌بینند و از آن به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین دلایل مشکلات زندگی‌شان یاد می‌کنند: «دوست داشتم تحصیل کنم اما از سرفقر و رنج و فلاکت ناگزیر بودم تحصیل رو رها کنم و به کارگری رو بیارم»، «چکار می‌تونم انجام بدم. زمانی که هیچ سرمایه‌ای نداشته باشی و به جایی وصل نباشی؟».

پیکربندی این تبعیض و نابرابری را می‌توان به‌سان رژیم از انباشت سلب مالکیت فهمید. در نتیجه یک رژیم سلب مالکیت منظومه‌ای از نظر اجتماعی و تاریخی ویژه از نیروهای سیاسی، اقتصادی و ایدئولوژیک است که الگویی نسبتاً منسجم از سلب مالکیت را تقویت می‌کند. این نوع شامل ساختاری است که تمایل دارد منابع را به‌زور از یک طبقه به

۱. نام کردی شهر سنندج است.

نفع طبقه‌ای دیگر برای مجموعه‌ای از اهداف که در پی آن است و طریق این ادعا که خیر عمومی هستند و به آن مشروعیت ببخشند، غصب کند.

مردمان حاشیه‌های سندنج برای دهه‌ها یک تبعیض نهادی شدید را تجربه کرده‌اند. از مهم‌ترین نمودهای تبعیض سیستماتیک در کردستان و به صورت ویژه در سندنج، فقر گسترده و پیرامونی‌سازی شهروندان است. در طول کار میدانی، مواقع بسیاری بود که اهالی خودشان را با سایر شهرهای کشور و حتی وضعیت کار و زندگی خود را با سایر محلات سندنج مقایسه می‌کردند. در این مقایسه محلی و ملی، مردم معمولاً دولت و سیاست‌گذاری نهادهای را مسئول فقر و نابرابری و متهم ردیف اول عنوان می‌کردند: «معلوم هست که وضعیتی که ما داریم و در آن گیر افتاده‌ایم، ناشی از نوع نگاه تبعیض‌آمیز دولت و نهادهای محلی است که به نفع عده‌ای ما رو در این وضعیت گذاشته‌اند».

وقتی اهالی محلات مورد مطالعه (عباس‌آباد، غفور، کانی‌کوزله و آساوله، دوشان و نوله) خود را با سایر محلات شمالی شهر مقایسه می‌کردند، آشکارا به نوعی خشونت علیه خود در سطح ملی و محلی اشاره داشتند. در مقابل تبعیض و پیرامونی‌سازی در سطح ملی، نوعی به‌رسمیت‌نشناسی محلی نیز وجود دارد که بنیان رویکرد و نوع نگاه به نهادها را مشخص می‌کرد. از جمله به‌رسمیت‌نشناسی نهادی در سطح محلی، کمبود یا فقدان سرانه‌های موجود و زیرساخت‌ها (اقتصادی و کار، فرهنگی، سلامت و بهداشت و...) است که در روایت شهروندان این محلات بارز بود. این فقدان‌ها باعث شده که ساکنان این محلات فکر کنند که مورد تبعیض و خشونت قرار گرفته و نادیده گرفته شده‌اند.

درنهایت، این وضعیت سلب مالکیت و تبعیض‌های گسترده به ایجاد شکاف‌های عمیق اجتماعی منجر شده است که نه تنها در سطح محلی بلکه در سطح ملی نیز آثار مخربی به همراه دارد.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

منطق آمرانه و سیاست‌های ناموزون دولت و هژمونی بازار، دو جریان مسلط بر زندگی شهروندان هستند که به سازوکاری دامن می‌زنند که روزه‌روز شهروندان را بیش‌ازپیش در ورطه فرودستی غرق می‌کند. در این مقاله تلاش شد منطق نیروهای حاکم بر شهر سندنج و حومه آن با رویکردی مردم‌نگارانه مطالعه شود. حیات اقتصادی و اجتماعی مردم سندنج طی سازوکاری به فرودست شدن مردم منجر شده و بخش اعظمی از آنان را از دایره زندگی

نرمال بیرون انداخته است. در نتیجه آنان ناگزیر به اقتصاد و کار غیررسمی گرویده‌اند. در جریان مطالعات میدانی دریافتیم که فرودستان در دل شرایطی درغلطیده‌اند که از یک سو ناشی از شرایط اقتصادی و سیاسی است که به میانجی نوعی بساخت دیگری از سوی مرکز و در پی آن از دل توسعه ناموزون و زیست قدرتی که پیرامونی‌ساز است حاصل آمده است. از سوی دیگر، این فرودستی به واسطه تعدی و انقیاد حیات توسط بازار و سیاست‌های اقتصاد بازار که با پیاده کردن این سیاست‌ها در متن کردستان نمود پیدا می‌کند، رخ داده است. این سازوکار اساساً فردی مستأصل و فرودست تولید کرده است که امکان گفت‌وگو ندارد و به تعبیری زندگی آبرومندانه را از او سلب کرده است.

نانسی شپرهیوز (۱۹۹۲) در مطالعات خود بر اتنوگرافی و نشان دادن «تعهد اخلاقی و سیاسی» در برملا کردن خشونت سازمان یافته تأکید کرده بود. این مقاله نیز با تکیه بر همین سنت انتقادی، سازوکارهای اقتصادی، سیاسی و اجتماعی را برجسته می‌کند که در بطن و متنی تاریخی پیاده شده و می‌شود و زندگی‌های بسیاری را به ورطه نابودی می‌کشاند. در جریان مطالعات میدانی با فرودستان، با رنج‌ها و دردهایی آشنا شدیم که زاده توزیع نابرابر فرصت‌ها و احتمالات زندگی و زنده ماندن بودند. این رنج‌ها نه به دلیل نیروی انعطاف‌ناپذیر طبیعت، بلکه به واسطه سازوکارهای اقتصاد سیاسی یک نظام اجتماعی ایجاد شده‌اند که زندگی‌ها را ارزش‌گذاری می‌کند و با تکیه بر دیگری‌سازی آمرانه، زیست، کار و اقتصاد مردم را مورد ارزیابی قرار می‌دهد.

در برابر این وضعیت و درست به موازات ارتقای گفتمان زندگی کردن با سازوکارهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که سایه طرد و نابرابری را باید بزداید، ما با سیاست‌ها، رویه‌ها و کردوکارهای متنوعی روبه‌رو هستیم که از طریق توسعه ناموزون، مدرنیزاسیون آمرانه و انباشت سرمایه نولیبرالی، سلب مالکیت از شهروندان را دامن زده است. در این فرآیند، سازوکارهای سلب مالکیت به سرعت به فرودست کردن مردم و سلب حق زندگی و شهروندی آن‌ها پرداخته است، به ویژه در میان جمعیت‌های بی‌ثبات و آسیب‌پذیر که به واسطه شکنندگی و آسیب‌پذیری‌شان در برابر «مرگ سیاست» ناتوان شده‌اند. اساساً، روش و منش مرگ سیاست، سلب حق زندگی و حیات افراد است و با سلب زندگی، به نابودی آن‌ها دامن می‌زند. در این مطالعه، به زندگی‌هایی پرداخته شد که در سایه همین سازوکارهای سلب مالکیت، به مرگ سیاست لبیک گفته و فرصت‌های زندگی نرمال را از هزاران نفر ستانده‌اند.

در شهر سنندج با میدانی مواجهیم که در یک دوره چنددهه‌ای، سیاست‌های متعددی از سوی دولت‌های مختلف بر کردستان حاکم بوده است. این وضعیت در پیوند با شاخص‌های فلاکت اقتصادی و ترکیبی از آن، به نحو روزافزونی دستخوش تشدید نابرابری، فرودستی و راندن شهروندان سنندجی به حاشیه و زیست و کار غیررسمی شده است. هلال حاشیه‌نشینی گرداگرد شهر، نمود بارز این ادعا است. واقعیت این است که سنندج صحنه جدال نیروهاست؛ نیروهایی که هرکدام در پی منافع سیاسی و نهادی خود هستند و به شهر دست‌درازی می‌کنند. این دست‌درازی در زندگی نیروهای کار نمودی بارز دارد. گرچه سنندج به لحاظ فرهنگی میدانی صاحب‌نام و کانون فرهنگ و موسیقی است و بسیاری از مؤلفه‌های فرهنگی را در افتخارات خود جای داده است، اما این افتخارات نباید موجب غفلت از سازوکارهای فرودست‌ساز این شهر شود. سنندج در سال‌های اخیر با عناوینی همچون «شهر خالق موسیقی»، «پایتخت نوروز»، «دف»، «کتاب» و... شناخته شده است که هرکدام در جای خود شایان توجه است و برنامه‌ریزی صحیح از سوی نهادها، مسئولین و شهروندان را می‌طلبد. این‌ها به‌واقع سرمایه فرهنگی برای شهر هستند، اما نباید از وجوه اقتصادی و اجتماعی شهر و حاکم بر آن در بستری تاریخی غافل شد (صفری، ۱۴۰۲).

در جمع‌بندی کلی می‌توان گفت که در بستری تاریخی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و به‌واسطه سیاست‌هایی که از مرکز با کردستان برخورد داشته است، انواع سلب مالکیت‌های گسترده دامن زده شده است. از اصلاحات ارضی تا سیاست‌های موسوم به توسعه که به کام قدرت بوده و نوعی تاراج محلی را رقم زده‌اند، تا سیاست‌های نولیبرالی که در کردستان به بار نشسته‌اند. این سلب مالکیت‌ها به‌مثابه مکانیسمی تاریخی عمل کرده که نتایج آن در هر دوره تاریخی، فرودست‌تر شدن مردم محلی و غیررسمی کردن زندگی نیروهای کار بوده است. به عبارت دیگر، با اِعمال سیاست پیرامونی کردن و مطرودسازی، شاهد تاراج گسترده منابع محلی و سلب مالکیت از حقوق و زیست شهروندان بوده‌ایم که با افتادن جمعیت عظیمی از مردمان محلی در جرگه فرودستان رقم خورده است. این وضعیت، امری طبیعی نیست و نباید اپوخته گردد.

* این مقاله برگرفته از بخشی از رساله دکتری تخصصی نویسنده اول به راهنمایی نویسندگان دوم و سوم در دانشگاه تبریز با عنوان «مکانیسم فرودست‌سازی و سیاست‌های مقاومت» است.

منابع

- ایزدی جیران، اصغر (۱۴۰۲). رویارویی متن‌نشینان و حاشیه‌نشینان: نژادگرایی فرهنگی در تبریز. فصلنامه توسعه اجتماعی، ۱۸(۲)، ۱۳۲-۱۰۷.
- بن سعید، دنیل (۱۴۰۰). سلب مالکیت‌شدگان (هومن حسین‌زاده، مترجم). تهران: نگاه.
- بیات، آصف (۱۳۹۷). سیاست‌های خیابانی؛ جنبش تهری‌دستان در ایران (سیداسدالله نبوی چاشمی، مترجم). تهران: شیرازه.
- پرلمن، جانیس (۱۳۹۷). فاوولا: چهار دهه زندگی بیمناک در سکونتگاه‌های غیررسمی ریودوژانیرو (کیومرث ایران دوست و گلابول مکرونی، مترجمان). سنندج: دانشگاه کردستان.
- خیراللهی، علیرضا (۱۳۹۷). کارگران بی طبقه، توان چانه‌زنی کارگران در ایران پس از انقلاب، تهران: آگاه.
- صادقی، فاطمه، مالجو، محمد، سلامت، حسام، افشار، فروزان، حیدری، آرش و روزخوش، محمد (۱۳۹۹). شکاف‌های اجتماعی در ایران، تهران: پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات.
- صفری، کیهان (۱۴۰۲). مکانیسم بازار و قدرت بر شهر: فرودست‌سازی به مدد سلب مالکیت از شهروندان. مطالعات جامعه‌شناختی (نامه علوم اجتماعی)، ۳۰(۲)، ۱۸۴-۱۶۵.
- صفری، کیهان و عباس‌زاده، محمد (۱۴۰۱). سیالیت معاش: فرودستان و تقلا برای بودن. مجله مسائل اجتماعی ایران، ۱۳(۱)، ۸۶-۶۹.
- فلیک، اووه (۱۳۹۷). درآمدی بر روش کیفی (هادی جلیلی، مترجم). تهران: نی.
- کاتسکو، آدام (۱۴۰۱). اهریمنان نئولیبرالیسم (در باب الهیات سیاسی سرمایه متأخر). ترجمه هومن کاسبی، تهران: نگاه.
- کلاین، نائومی (۱۳۹۵). دکترین شوک: ظهور سرمایه‌داری فاجعه (مهرداد شهابی و میرمحمد نبوی، مترجمان). تهران: کتاب‌آمه.
- لاجوردی، هاله (۱۳۸۸). زندگی روزمره در ایران مدرن، با تأمل بر سینمای ایران. تهران: ثالث.
- مالجو، محمد (۱۳۹۹). تاراج نهم: سلب مالکیت از نیروهای کار در اثر تورم در ایران. تهران: آگاه.
- مدنی قهفرخی، سعید (۱۳۹۴). ضرورت مبارزه با پدیده فقر و نابرابری در ایران. تهران: آگاه.
- Agamben, G. (1998). *Homo Sacer, Sovereign Power and Bare Life*. Trans. By Daniel Heller-Roazen. California: Stanford University Press.
- Atkinson, P. & Hammersly, M. (2007). *Ethnography: Principles in Practice*, London: Tavistock.
- Bayat, A. (2010). *Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East*, Amsterdam University Press.
- Bayat, A. (2010). *Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East*, Amsterdam University Press.
- Bonefeld, W. (2001). The permanence of primitive accumulation: Commodity fetishism and social constitution. *The Commoner* 2. Available (consulted 24 April 2016) at: <http://www.commoner.org.uk/?p=5>
- Bojan, Dercan, Milka, Bubalo-Zivkovic, Milica, Solarevic, Dejan, sabic (2017). *Living on the border: social indicators of life quality in Srem border region (Vojvodina)*.

- Serbia). *Geographica Pannonica*, 21(1), 26–42.
- De Angelis, M. (2007). *The Beginning of History: Value Struggles and Global Capital*. London: Pluto.
 - De Angelis, M. (2007). *The Beginning of History: Value Struggles and Global Capital*. London: Pluto.
 - Dolcerocca, A. & Coriat, B. (2015). Commons and the public domain: A review article and a tentative reshlfearch agenda. *Review of Radical Political Economics* 48(1): 127–139.
 - Hardt, M. & Negri, A. (2009). *Commonwealth*. Cambridge, MA: Belknap.
 - Harvey, D. (2003). *The New Imperialism*. New York, NY: Oxford University Press.
 - Harvey, D. (2006). Neo-liberalism as creative destruction. *Geografiska Annaler*, 88 B (2): 145–158.
 - Harvey, D. (2014). *Seventeen Contradictions and the End of Capitalism*. New York: Oxford University Press.
 - Mbembe, Achille (2019). *Necropolitics*. Durham: Duke University Press.
 - Mohammadpour, Ahmad (2023). “Blood for bread: Necro-labor, nonsovereign bodies, and the state of exception in Rojhelat.” *American Anthropologist*, 1–12. <https://doi.org/12.1111/aman.13241>
 - Plummer, Ken (2010). *Documents of Life: An Invitation to a Critical Humanism*. SAGE Publications
 - Rubben, Ton & Jeffery, Sluka (2012). *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader*. MA: Blackwell.
 - Scheper Hughes, N. (1992). *Death without Weeping: The Violence of Everyday Life in Brazil*. Berkeley: University of California Press.
 - Sanjek, R. (1990). “The Secret Life of Fieldnotes, in *Fieldnotes: The Makings of Anthropology*, edited by R Sanjek”, Ithaca and London: Cornell University Press, pp. 187-270.
 - Sassen, S. (2010). The return of primitive accumulation. In: Lawson G, Armbruster C and Cox M (eds) *The Global 1989: Continuity and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, pp.51–75.
 - Soleimani, Kamal & Mohammadpour, Ahmad (2023). “The Everydayness of Spectacle Violence under the Islamic Republic: ‘Fire at Will.’” *Security Dialogue*. <https://doi.org/12.1122/22622126031126624>
 - Standing, Guy (2011). *The Precariat: The New Dangerous Class*. Bloomsbury Academic Press.
 - Rubben, T. & J. Sluka (2012). *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader*, MA: Blackwell.
 - Victoria, Ceres (2011). Social suffering and the embodiment of the world: contributions from anthropology, RECIIS – R. Eletr. de Com. Inf. Inov. Saúde. *Rio de Janeiro*5(4), 3-13. DOI:10.3395/reciis. v5i4.552en

References (in Persian)

- Bayat, Asef (2017). Street politics (poor people's movements in Iran). Translated by Seyyed Asadollah Nabavi Chashmi, Tehran: Shirazeh Publications
- Ben Said, Daniel (2021). The dispossessed. Translated by Homan Hosseinzadeh. Tehran: Negah publishing house.
- Flick, Oveh (2017). An introduction to the qualitative method, translated by Hadi Jalili, Tehran, Ney Publishing.
- Izadi-jiran, Asghar (2023). Confrontation of text dwellers and marginal dwellers: cultural racism in Tabriz. *Social Development Quarterly*, 18(2), 107-132.
- Katsko, Adam (2022). Demons of neoliberalism (about the political theology of late capitalism). Translated by Homan Kasbi. Tehran: Negah publishing house.
- Khairollahi, Alireza (2017). Classless Workers, Bargaining Power of Workers in Iran after the Revolution, Tehran: Aghat Publications.
- Klein, Naomi (2015). Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism, translated by Mehrdad Shahabi and Mir Mahmoud Nabavi, Tehran: Ame Kitab.
- Lajvardi, Hale (2008). Daily life in modern Iran, with reflections on Iranian cinema, salesspublication.
- Madani Ghafarakhi, Saeed (2014). The necessity of combating the phenomenon of poverty and inequality in Iran, Tehran: Aghat Publications.
- Maljoo, Mohammad (2019). Extortion hidden, Expropriation of workers due to inflation in Iran. Tehran: Aghaz Publications.
- Perlman, J. (2010). Favelah: Four decaades of living on the in rio de janeiro. Translated by K. Irandoost & G. Makrooni. Sanandaj: University of Kurdistan Press.
- Sadeghi, Fatemeh, Maljoo, Mohammad, Salamat, Hessam, Afshar, Forozan, Heydari, Arash and Roozkhosh, Mohammad (2019). Social gaps in Iran, Tehran: Culture, Art and Communication Research Institute Publications.
- Safari, Keyhan (2023). Market mechanism and power over the city: subjugation through expropriation of citizens. *Sociological Studies (Journal of Social Sciences)*, 30(2), 165-184.
- Safari, Keyhan & Abbaszadeh, Mohammad (2023). Livelihood fluidity: subjugation and struggle to be. *Journal of Iranian Social Issues*, 13(1), 69-86.